

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ
ТЕХНОЛОГІЙ

ТЕЗИ

**ТЕОРЕТИЧНОГО СЕМІНАРУ КАФЕДРИ
ЕКОНОМІКИ ПРОМІСЛОВОСТІ ЗА ТЕМОЮ
«РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В
УМОВАХ СИСТЕМНОГО ГЛОБАЛЬНОГО ВИКЛИКУ
2020 РОКУ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ»**

27.04–30.04.2020 РОКУ

м. Одеса

Література

1. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2 т. Т. 1 /Пер. з англ. В. Шовкуна. К.: Основи, 1995. 614 с.
2. Економіка карантину: [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://q.rating.zone/> (дата звернення: 28.04.2020).
3. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020р.) // Разумков Центр: [Електронний ресурс]. 2020. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення: 28.04.2020).
4. Всі ініціативи по підтримці медиків // STOP COVID-19: [Електронний ресурс]. 2020. URL: <https://stopcovid.loda.gov.ua/helpourdoctors> (дата звернення: 28.04.2020).

Кулаковська Т.А., к.е.н., доц. Генезис наукових поглядів на циклічність розвитку агровиробництва

Дослідження механізму циклічного розвитку економіки, виявлення причин настання поворотних точок в економіці, визначення та розкриття факторів, які впливають на механізм економічного циклу, є однією з найгострішій тем, яка обговорювалася у минулому, та активно досліджується у теперішньому часі. Історія дослідження причин циклічності процесів, об'єктів та систем в економіці нараховує близько двох століть. Однак, чим більше економічна наука зосереджує зусилля на визначенні причин та встановленні закономірностей циклічного розвитку, тим очевиднішою стає невичерпаність зазначеної проблематики. Не менш обговорюваною є проблема дослідження причин циклічного розвитку сільського господарства.

Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених з проблематики наявності циклічних коливань у агровиробництві, дозволяє стверджувати, що коливання обсягів виробництва у сільському господарстві зумовлюються дією двох чинників: природних циклічних коливань і впливом на результати виробництва сукупності економічних факторів.

Щодо природних факторів, то більшість дослідників сходиться на думці про активний вплив Сонця на всі процеси, що відбуваються на Землі [1]. Так, У.С. Джевонс пов'язував економічний цикл з плямами на Сонці. Ще у 1875 р. він висловив думку про можливість існування певної кореляційної залежності між погодою та умовами економічного розвитку. Пізніше він навів у доказ фактичний матеріал, який свідчив про наявність тісного зв'язку між періодичністю зміни плям на Сонці та економічними кризами [2, С. 147].

Серед сучасних прибічників залежності коливань урожайності від сонячної активності можна назвати З. Філера [3, С. 16–17], О. Олійника, І. Соколова, І. Тарапатова, О. Борисенка [4, С. 42] та ін. О. Олійник стверджує, що спостерігається тенденція збільшення урожайності зернових культур у періоди збільшення кількості плям на Сонці, а при їх зменшенні – знижується врожайність. Висловлювалися і інші міркування щодо причин періодичності зміни врожайності – це малі обертання найближчих планет біля Землі, приливоутворюючі сили Місяця й Землі.

Видатним засновником теорії сільськогосподарських циклів української наукової школи можна вважати В. Тимошенка. Як стверджує С. Злупко, «здійснивши низку досліджень на матеріалах США, В. Тимошенко ... зробив висновок про те, що коливання в сільському господарстві не тільки існують, але й мають циклічний характер» [5]. Наявність циклічності у сільськогосподарському виробництві підтверджується висновками, зробленими на основі дослідження динаміки ціни на хліб у період з 1561 по 1850 рр. І. Кауфманом у роботі «Теорія цін Кауфмана» (1867 р.) [6].

Е. Хансен навіть вводить поняття вікового циклу в сільськогосподарському секторі світового ринку. Він надає дані та поділяє цикл на такі фази: затяжна депресія (1873-1896 рр.), період процвітання (1896–1920 рр.), чергова смуга важких часів (1920-1939 рр.). Важливим є той факт, що динаміку сільськогосподарського виробництва Е. Хансен пов'язує з коливаннями «вікового циклу», не розглядаючи його як окрему складову циклічних коливань [7].

Розрізняються думки вчених щодо довжини циклу. За даними дослідження І. Соколова, І. Тарапатова, О. Борисенка [4] періодичні зміни врожайності та валових зборів зернових культур відбувалися із циклом у 14 років: після семи врожайних років настає сім менш урожайних, після цього знову повторюються врожайні роки. Професор Харківського університету Ю. Морозов, проаналізувавши дані про середньорічні температури за період з 1771 по 1854 рр., дійшов висновку, що середня довжина циклу також становить 14 років, що не збігається з 11-річним сонячним циклом. Навіть прийнята в науковій літературі середня довжина сонячного циклу в 11 років дискутується між 7-а та 15-ю роками. Останні дослідження надають вченим підстави навіть стверджувати, що земні процеси, зокрема, періодичність ураганів, не пов'язані з 11-річним сонячним циклом, а обумовлюються скоріше корональними викидами, дослідження яких ще триває.

Існують і зовсім протилежні точки зору, щодо впливу природних факторів на циклічний розвиток економіки. На думку А. Пігу: «... деякі з так званих теорій, які пояснюють циклічний розвиток капіталістичного способу виробництва через вплив явищ природи (змінюю сонячних плям, циклонами), по суті в загальні не є економічними теоріями» [8; 9, С. 88]. Коливання урожаїв, які збігаються з тією, чи іншою точкою економічного циклу, скоріш за все порушують її періодичність, ніж впливають на неї. Теорія економічних циклів А. Пігу будувалася на тому, що причини їх виникнення необхідно розглядати

як наслідок імпульсів та умов, які визначають, як економіка реагує на ці імпульси. Коливання урожаїв є одним з видів імпульсів впливу [9].

Схожа позиція була у Д. Кларка, який також вважав, що сільське господарство виступає саме як один з імпульсів розвитку економічного циклу. Д. Кларк вказує, що сільське господарство має свої власні цикли, періодизація яких не знаходиться у чіткому чи правильному співвідношенні із загальноекономічними циклами [9].

На думку В. Шияна [10, С. 46] циклічні коливання у сільському господарстві зовсім не корелюють ні з циклами у промисловості, ні із загальноекономічними циклами, що є одним з аргументів на користь виділення як окремого типу аграрних циклів. Аграрний цикл має дві фази: підвищеної та відносно пониженої врожайності. Аграрні кризи, яким притаманний затяжний характер, впливають на відтворювальний цикл, поглиблюючи та затягуючи циклічні кризи.

Наукові погляди щодо впливу коливань у сільськогосподарському виробництві на економічні цикли можна розділити на три напрями.

Одна група теорій, яка представлена роботами У.С. Джевонса [11], Г.С. Джевонса [12] та Г. Мура [13], намагається для пояснення періодичності економічних циклів встановити існування аналогічної періодичності у сільськогосподарському виробництві. Ланцюг причинної залежності йде від космічних впливів на умови погоди, від них до врожаїв у сільському господарстві, а від врожаїв до економіки в цілому. Такої ж думки дотримується Є. Варга [9, С. 24].

Теорія У. Джевонса про те, що економічний цикл породжується, перш за все, коливаннями у величині врожаю, пояснюється так: після збору особливо великого врожаю відбувається звичайно значне збільшення перехідних на майбутніх запасів, виручка від приросту яких збільшує поточні надходження фермерів. У той самий час приріст запасів не веде до скорочення доходів та витрат інших секторів економіки, а фінансується зі збережень. Тобто збільшення перехідних запасів є додатком до поточних інвестицій. Цей висновок не втрачає сили навіть при різкому падінні цін. Отже, у суспільстві, де сільське господарство є домінуючою галуззю, різниця у перехідних запасах за роками буде перекривати всі звичайні коливання інвестицій, які викликаються іншими причинами. Тому, як пише У. Джевонс, «поворот до підвищувальної тенденції завжди характеризується значним врожаєм, а до понижувальної – неврожаєм» [14, С. 391].

Дж.М. Кейнс, аналізуючи дослідження У. Джевонса з приводу циклічності у сільському господарстві, пише, що слід приділяти пильну увагу ролі, яку відіграють зміни запасів у визначенні величини поточних інвестицій, так як повільні темпи виходу з кризи, після того, як вже досягнутий перелом, пов'язані з дефляційним впливом скорочення надмірних запасів до нормального рівня. Спочатку, після того як бум перетворюється на крах, накопичення запасів пом'якшує його руйнівну силу. Але потім таке пом'якшення посилює тенденцію уповільненого виходу з депресії.

Прикладом впровадження політики впливу на величину поточних та перехідних запасів є політика «Нового курсу» Президента Ф. Рузвельта. Коли уряд почав витрачати значні суми за рахунок випуску займів, запаси особливо у сільському господарстві, були досить великі. Скорочення запасів до нормального рівня було необхідним процесом – фазою, яку потрібно було пройти, щоб перейти до справжнього пожвавлення економіки [14, С. 392].

Відсутність єдиного погляду у питанні періоду змін врожаїв свідчить не на користь цих теорій. Так У. Джевонс доводить, що сільськогосподарський цикл триває десять з половиною років, Г. Джевонс визначає його у три з половиною роки, а Г. Мур говорить про восьмирічний цикл. Також науковці висловлюють думку про те, що у різних галузях сільського господарства періоди коливань обсягів виробництва мають різну тривалість та можуть значно відрізнятися від прийдешніх періодів [15, С. 132].

Друга група теорій стосується залежності між коливаннями у сільському господарстві та промисловому циклі. Вона зводиться до того, що для встановлення причинності зв'язку немає сенсу аргументувати циклічність саме рухом сільськогосподарського виробництва, а слід відноситись до впливу коливань врожайності, як до впливу винаходів, війн, землетрусів та іншого, що повторюються через нерівномірні проміжки часу та призводять до руху кумулятивних процесів розширення або скорочення ділової активності у сфері промисловості. Коливання врожаїв, які не співпадають з точкою повороту економічного циклу, скоріш порушують періодичність фаз циклу, ніж визначають її. Прихильниками такої думки є А. Пігу та Д. Робертсон [15, С. 133]. В їх працях коливання врожаїв розглядаються як потенційні причини, що діють у напрямі посилення кумулятивних підвищувальних та знижувальних рухів, які мають свою внутрішню обумовленість, пов'язану з психологічними та іншими чинниками. Вони не ігнорують сільськогосподарський фактор взагалі, а пов'язують його з іншими факторами у щільну схему взаємодіючих процесів – грошових, психологічних та технічних. У дослідженнях М. Кондратьєва прослідковується думка, що понижувальна фаза циклу супроводжується тривалою депресією сільського господарства, що підтверджується різким падінням цін на сільськогосподарські товари, зміною земельною ренти та історичним досвідом створення антидепресивних програм урядами західних країн [14, С. 398].

Третя точка зору не розглядає взагалі коливання сільськогосподарського виробництва як причину циклічного коливання торгово-промислової діяльності. Прихильники цього напрямку – Е. Хансен [16], Дж. М. Кларк [17] – вважають сільське господарство не активним, а пасивним фактором. Нееластичність пропозиції сільськогосподарської продукції прирікає фермерів на значну нестійкість доходів внаслідок зміни у попиті, який виникає через торгово-промислові коливання, викликані внутрішніми силами торгово-промислового господарства.

Досить вагомий недолік другого та третього погляду полягає у відсутності єдності щодо питання: чи відповідають рясні врожаї процвітання економіки, а погані – депресії; є між ними залежність, чи ні?

Отже, слід погодитись з тим, що аграрні цикли та аграрні кризи існують. Є всі підстави розглядати циклічні коливання в сільському господарстві як цикли особливого типу з виділенням коротких, середніх і довгих циклів. Ці коливання обумовлені як природною циклічністю, так і коливаннями кон'юнктури на окремі види продукції.

Аграрний цикл можна розділити на дві фази підвищеної та відносно пониженої врожайності. Охарактеризувати фазу пониженої врожайності як кризового стану для виробників майже неможливо, тому що в цей період виробництво може не скорочуватися в порівнянні з попередньою фазою, а навіть зростати [10, С. 46].

Принципова відмінність сільськогосподарських циклів від інших циклічних коливань полягає все ж таки в тому, що вони пов'язані, в першу чергу, з природними циклами, наявність яких є твердо встановленим фактом. З обумовленістю сільськогосподарських циклів природними факторами пов'язана і ще одна особливість методології у даній сфері теорії циклів. Мова йде про те, якій саме економіці притаманні циклічні коливання. Традиційно стверджується, що це притаманно капіталістичній економіці. Стосовно сільського господарства таке твердження немає ніяких підстав. Обумовленість сільськогосподарських циклів циклічністю природних умов як логічного наслідку має ту обставину, що вони проявляються у повній мірі і при централізовано керованій економіці, зорієнтованій на використання адміністративних важелів впливу на господарюючі суб'єкти.

Однак, елімінуючи природний чинник впливу на аграрний цикл, слід зазначити, що внутрішні чинники, які обумовлюють циклічність розвитку при капіталістичній системі господарювання відрізняються від чинників при централізовано керованій системі. Так, Є Варга відмічає: «Основна причина аграрної кризи така ж сама, яка й у циклічних промислових криз, – це протиріччя між загальним характером виробництва та капіталістичною формою присвоєння, і, пов'язане з цим зубожіння та скорочення купівельної спроможності мас. ... Це криза перевиробництва. Якщо б сільське господарство здійснювалося на капіталістичних засадах у тій ж самій мірі, що й промисловість, якщо б роль основного капіталу у сільському господарстві була б така ж сама значуща, як у промисловості, якщо б земельна рента не здійснювала своєї уповільненої дії, тоді б безумовно сільськогосподарське виробництво мало би таку ж циклічність, як і промисловість» [9, С. 33].

Такої ж думки дотримуються й інші науковці [18] стверджуючи, що тривалість аграрних криз, які розтягнуті на декілька промислових криз, пояснюється відносно невисоким розвитком капіталізму у сільському господарстві. Особливості сільськогосподарського виробництва приводять до того, що виробництво при кризі не скорочується так, як це відбувається у промисловості. А. Шпітгоф констатує: «... у період тяжкої кризи наполовину

скорочує своє виробництво промисловість у порівнянні з періодом процвітання, тоді як певні галузі господарства, такі як сільське господарство, майже не страждають від «нормальної кризи» [18, С. 19]. Тобто криза не приймає форму стрімкого падіння виробництва, а проявляється у формі накопичення великих нереалізованих запасів при відсутності скорочення виробництва.

Л. Мендельсон пропонує розділити поняття «аграрні кризи» та «циклічні кризи» [19]. Циклічні кризи, на його думку, можуть бути лише загальноекономічними і обумовлювати перевиробництво в сільському господарстві. Причиною останнього є внутрішні протиріччя в сільському господарстві, а не циклічне скорочення попиту на продукти харчування. При цьому Л. Мендельсон підкреслює, що рентні протиріччя в сільському господарстві обумовлюють особливо довгі кризи в даній галузі. Це пов'язано з тим, що наявність абсолютної ренти вимушує фермерів не скорочувати виробництво навіть в ті часи, коли це необхідно.

Таким чином, аграрні кризи та економічні кризи взаємно поглиблюють один одне, але все ж таки протікають відповідно до своїх внутрішніх закономірностей.

Штучні спроби подолання аграрної кризи зводилися, перш за все, до підвищення цін. Країни, які імпортували свої товари, намагались за допомогою підвищення митних тарифів, квотування, заборони ввезення та ін., зробити ціни внутрішнього ринку незалежними від руху цін на світовому ринку. Таку політику проводили Німеччина, Франція, Італія у 30-і роки XX ст. Однак підвищення цін (майже у три рази над світовими цінами) призвело до розширення посівних площ та зростання врожаю, який став покривати внутрішнє споживання, що зменшувалося при кризі. Протекціонізм перестав діяти, а новому падінню цін можна було запобігти лише введенням твердих державних цін. Країни, які експортували свої товари, здійснювали спробу підняти ціни світового ринку шляхом скупки залишку того товару та зняття його з ринку. Ці спроби були невдалі, ціни знов починали зростати [2, С. 169–170].

Провівши глибоке дослідження у питаннях циклічності сільськогосподарського виробництва Д. Шиян робить такі висновки: по-перше, проблема аграрних циклів, виходячи з їх особливостей, потребує окремої постановки та дослідження в межах загальної теорії економічного циклу; по-друге, у сьогоденних умовах вплив аграрних циклів на загальноекономічний можна вважати несуттєвими, або взагалі відсутнім. У той же саме час проблема впливу економічного циклу на аграрний залишається; по-третє, одним з головних факторів, що обумовлюють аграрний цикл є коливання погодних умов [10, С. 86]. Що стосується другого висновку, то дозволимо собі не погодитись з ним. Неспроможність встановити залежність загальноекономічного циклу від впливу аграрного циклу не дає підстави вважати відсутність такого впливу. Ми взагалі пропонуємо через вплив на аграрний цикл коригувати фази загальноекономічного циклу.

Література

1. Чижевський А.Л. Земное эхо солнечных бурь. М. : Мысль, 1976. 322 с.
2. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Общ. ред. акад. А.М. Румянцева. М. : Прогресс, 1968. 600 с.
3. Макей Л. Урожайність залежить від сонячної активності. *Агробізнес сьогодні*. 2010. №5. С. 16–17.
4. Соколов І.Д., Тарапатов І.Д., Борисенко О.П. Динаміка врожаїв зернових культур і їх прогноз. *Вісник аграрн. науки*. 1996. №9. С. 42–49.
5. Злупко С.М. Українська наукова школа економічної кон'юнктури та її вплив на світову економічну думку. *Економіка України*. 1997. №3. С. 75–82.
6. Кауфман И.И. Теория колебания цен. Харьков : Универс. типогр., 1867. 288 с.
7. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. М. : Иностр. лит-ра, 1959. 760 с.
8. Pigou A. Industrial Fluctuations. London, 1927. 397 с.
9. Варга Е.С. Экономические кризисы. М. : Наука. 1974. 439 с.
10. Шиян Д.В. Аграрні цикли: історія, методологія, практика. *Економіка АПК*. 2013. №2. С. 43–48.
11. Jevons W.S. The Solar Period and Price of Corn (1875). *Investigations in Currency and Finance. London*. 1884. P. 194–205.
12. Jevons H.S. The Causes of Employments. The Sun's Heat and Trade Activity. *Contemporary Review*. 1910. №96. P. 167–189.
13. Moore H.L. Economic Cycles, Their Law and Cause. *Macmillan, New York*. 1914. Pp. 68–80; *Generating Economic Cycles*. New York, 1923. 141 p.
14. Антология экономической классики. М. : Эконом, Ключ, 1993. 486 с.
15. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний. Челябинск : Социум, 2008. 402 с.
16. Hansen A. The Bussiness Cycle in its Relation to Agriculture. *Journal of Farm Economics*, 1932. P. 59–67
17. Clark J.M. Strategic Factors in the Business Cycle, 1934. 256 p.
18. Handwörterbuch der Staatswissenschaften». Jena, 1901. 1156 p.
19. Мендельсон Л. А. Экономические кризисы и циклы XIX века. Москва, 1949. 840 с.

**Лобоцька Л.Л., к.т.н., доц.
Борги України і короновірус**

Ситуація, яка склалася на сьогодні із-за пандемії, ставить актуальні завдання подальшого розвитку економіки в країнах світу. В Україні це